

HERALDISK TIDSSKRIFT

1960 • BIND 1 • NR 1 • SIDE 23-26

Heraldik på Hålkort *Av Jan Raneke*

SOCIETAS HERALDICA SCANDINAVICA

Heraldisk Selskab • Heraldinen Seura • Skjaldfræðafélagið

Heraldisk Selskap • Heraldiska Sällskapet

Heraldik på Hålkort

Av Jan Rancke

Har man som undertecknad kommit att syssla med ett begränsat geografiskt områdes vapen, i detta fall Skånelands medeltidsvapen, märker man rätt snart, att man måste veta mera om vad som finns utanför området för att rätt kunna förstå de problem man ställes inför inom området.

Detta är anledningen till att jag vidgat mitt intresseområde till att omfatta medeltidsvapen i allmänhet, deras uppkomst och system, de olika vapenbildernas geografiska utbredning, hur olika vapengrupper uppstått o.s.v. Det är ett väldigt område som här öppnar sig för den intresserade och tvingar till en begränsning. Man får då ställa sig frågan, vad är det man vill och hur skall man gå tillväga för att, dels insamla materialet, dels systematisera de insamlade uppgifterna för att så lätt som möjligt överblicka och bearbeta det som insamlats.

Val av rätt medium lyckades inte med en gång. Jag har tidigare försökt med lösbladssystem och kortsystem av

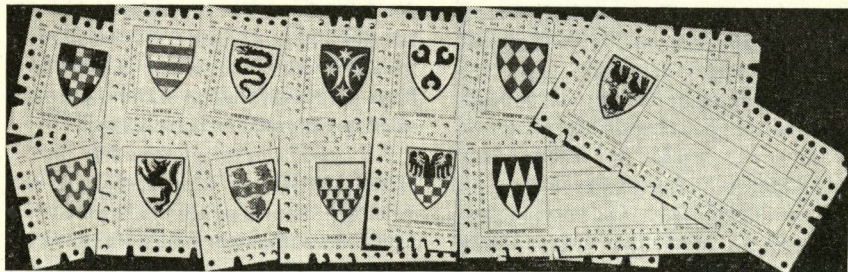
olika slag men ända har dessa i mitt speciella fall visat sig mindre lämpliga. Så provade jag för några år sedan ett par typer av hålkort och så bestämde jag mig slutligen för ett *Sorto* hålkort i format 148×65 mm — ett standardkort från Esselte, och jag har inte haft anledning att ångra detta val.

Det enda som behövs är egentligen hålkort, en nål (strumpsticka går bra) en sax eller kniv. Själv föredrar jag att skära upp hålen med schablonkniv.

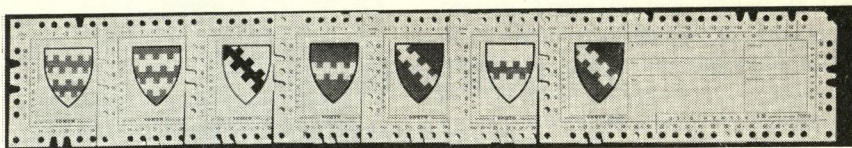
Principen är att man klipper eller skär upp hålen, som vart och ett har sin särskilda betydelse. Sticker man så sorteringsnålen i en kortbunt faller alla de kort ned, som är uppklippta i det hål där nålen införts. De uppgifter på ett kort som man hålkorts-mässigt vill bearbeta motsvaras av kodifierade hål utefter kortets kanter.

Det skulle föra för långt att närmare gå in på de olika kodtyperna.

Jag vill i stället övergå till att tala om hur jag disponerat kortet. Som vi ser så löper hål och kodtext bara längs

1. Ordningen är endast skenbar. De uppskurna hålen innebär ordning, antingen man vill sortera korten alfabetiskt eller samla dem efter vissa vapentyper, färger, ursprungsområden etc.

2. Markgreven av Berg i Westfalen och några av hans vasaller: Berg, Quadt, Blittersdorf, Nesselrode, Ortenburg, Langel, Schorlemer.

kortets kanter, varför plats för noteringar finns inne på kortet. Längst till vänster är plats för sköldemärket i en schablon med släktnamnet under. Vapenbilden återger som regel det osammansatta stamvapnet. Kända bitecken, brisyrier, hjälmprydnader m. m. liksom eventuella vapenvarianter redovisas i kolumnen för noteringar. Skölden återges i färg, därest färgerna är kända, annars med en linjeteckning och med ett »u.f.« ned till höger om skölden. Alla anteckningar på kortet utföres med hård blyerts. Släktnamn anges enligt följande: (STARAT) = tidigare namnform, ASTARAC = namn i hävdvunnen form. Warwick = tillnamn i titulärform eller patronymikon, vilka sistnämnda sorteras på förnamn. Engelska vapen redovisas alltid på släktnamnet. I övre vänstra kolumnen, betecknad med en stjärna, antecknas äldste kände bäraren av vapnet och året för hans framträdande. I kolumnen *Härkomst* till höger därom anges ex.vis: normandisk (för vissa engelska släkter), dynast eller ministerial, patricier, hög- eller lågadel, borgerlig o. s. v. Övre högra kolumnen är betecknad med ett †. Här är plats för året för släktens ev. utslocknande. Andra radens 1:sta kolumn anger *Plats*. Här noteras gård, stad, socken, härad och annan lokalisering av de tidiga generationernas uppträdande, tidpunkt för släktens förflyttning från ett område till ett annat, utbredning o.s.v.

I kolumnen *Stambygd* anges vederbörande släkts ursprungsområde. Men observera: inte alltid! Det är det område där släktmedlemmarna levde vid tiden för vapenväsendets införande alltså vid 1100-talets början. För att närmare belysa detta vill jag ta ett par exempel. Roger, den förste av den engelska släkten d'ABERNOUN, kom till England med Wilhelm Erövraren år 1066. Släkten härstammar från byn och slottet A. vid floden Aude i Picardie. Släktmedlemmarna, som för en gul sparre i blått fält, var på 1100-talet bosatta i Surrey, där de var »tenants« under de högadliga CLARE's, som förda 3 röda sparrar i gult fält. Alltså har vapnet tillkommit i Surrey.

Ett annat exempel på närmare håll. Medlemmar av den tyska furstesläkten *Schauenburg* (känd sedan 1039) från grevskapet med samma namn nära Rinteln vid Weser i Niedersachsen, blev vid 1100-talets början grevar av Holstein. Det holsteinska »nasselbladet« förekommer i nu bevarade urkunder första gången 1242 i sigill tillhörande grevarna Johan I och Gerhard I. Nasselbladets bärare placeras således geografiskt i Holstein.

Att ange ursprungsområde för en medeltidssläkt är ofta vanskligt, och helst bör man söka komma tillbaka till 1200-talet. Motsäger då inte namnskick och vapenbild antagendet att släkten är från området där den först uppträder, blir den registrerad för detta område.

Med hjälp av bl. a. Putzgers Historischer Atlas och Westermanns utmärkta Atlas zur Weltgeschichte har jag på en karta över Europa sökt rekonstruera 1100-talets feodalsamhälle och indelat hela området i 93 stambygder eller ursprungsområden. De olika ländernas gränser var ju i hög grad flytande under hela medeltiden och landsdelarnas namn har ju också varierat från tid till annan. Indelningen gör därför inte anspråk på att vara helt riktig, men för en uppsortering av materialet fyller den sitt ändamål. Vid gränsdragningen har också i förekommande fall hänsyn tagits till vapenrullornas indelning. De engelska rullorna, om vi bortser från de s. k. *Ordinaries*, är nästen undantagslöst ordnade grevskapsvis med vissa intill varandra liggande grevskap sammanslagna. Likartad uppställning har de kontinentala rullorna.

I rutan för *Noteringar* (stora rutan) antecknas bl. a. vasallförhållande och vederbörande släkts förnamnskick s. k. *Leitnamen*, *ledenavn*. Dessa säger ofta mycket om vapenbild, stamgemenskap och ursprung. Vapenbärare med förnamn som Detlef, Markvard och Heinrichus på danskt område kan exempelvis misstänkas vara komna från tyskt område.

Längst ned till höger finner vi rutan för *Källhänvisningar*. Här införes belägg om var vapnet förekommer. Alla kända medeltida vapenrullor, de stora sigillverken på olika språk och all viktigare facklitteratur har sin bokstavsbezeichnung.

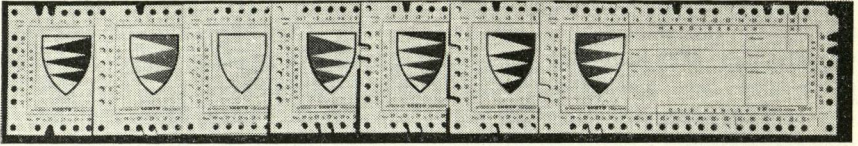
Som synes på bilden ledsagas hålen runt kortets kanter av vissa tecken, bokstäver, siffror och klartext. I första kodfältet längst upp till vänster finns 5 hål för den alfabetiska sorteringen efter släktnamn. Med 5 nålningar kan korten ordnas alfabetiskt efter släkt-

namn från A—Ö. Därefter kommer 2 stycken 6-hålskodfält med underrubriken *Häroldsbild*. Med hjälp av denna dubbelkod kan urskiljas 99 olika häroldsbilder. Nästa lilla enhålskod nr 18 H är en direktkod med vars hjälp alla *rena* häroldsbilder kan avskiljas. Hål nr. 19 med beteckningen V = Vair är alltså direktkod för gråverk. Mitt emot häroldsbilderna på kortets underkant återfinner vi *Allmänna bilder*. Denna 12-hålskod medger i likhet med häroldskoden 99 urvalsmöjligheter. På underkanten finns även tinkturerna i direktkod. På kortets kortsidor slutligen finns 12-hålskoden för stambygderna. Kortets baksida är helt fri och kan vid behov användas för skisser och anteckningar.

Nyckeln till hela kortsystemet återfinns i *kodtabellen*. Den innehåller uppklipps- och nålningsschema för: 1) *Alfabetets bokstäver*, 2) *Häroldsbilder* (figur 3), 3) *Allmänna bil-*

Kod nr	Bild	Beskrivning	Klippers Mått
11.1		Öfverst: Chef	T = 6 E = 1 + 1
11.2		Delat: Coupé	T = 0 E = 1 + 2
11.3		Statt: Chausagne	T = 0 E = 2 + 1
11.4		Statt: Fandé	T = 0 E = 1 + 4
11.5		3 ggr. delat: Fandé de 3 parties	T = 0 E = 4 + 1
11.6		4 ggr. delat: 3 faves	T = 0 E = 4 + 2
11.7		5 ggr. delat: Fandé (Fandé de 5 parties)	T = 0 E = 1 + 7
11.8		6 ggr. delat: 3 faves	T = 0 E = 7 + 1
11.9		7 ggr. delat: Fandé de 7 parties	T = 0 E = 7 + 2
11.10		8 ggr. delat: 3 faves	T = 0 E = 1 + 1
11.11		9 ggr. delat: Fandé	T = 0 E = 1 + 1

3. Ett blad ur kodboken, en oundgänglig del av hålkortsystemet.

4. Några vapen med ulfstands-skuran: Ulfstand, Grubbe, Degn I, Beust, Königsmarch, Minchwitz, Tettau.

der, 4) *Stambygder*. Den innehåller dessutom *Källförteckning* i klartext jämte de förkortningar som införes på korten.

Ja, detta var i stort hålkortsystemets uppbyggnad, nu till slut några ord om tillämpningen. Systemet är snabbt och enkelt att använda både vid urval och sortering. Man lär enligt korttillverkaren kunna gå igenom ca. 60.000 kort i timmen och det bör ju räcka til. Det är således lätt att plocka fram ett visst områdes vapen, en viss vapentyp, en färg eller ett färgpar eller vilken kombination som helst oberoende i vilken ordning korten ligger och lika lätt är det att ordna korten hur man vill.

Då stora luckor ännu finns i materialet vill jag med all reservation ge ett praktiskt exempel på hålkortens användning.

En dansk heraldiker besökte mig för någon tid sedan. Han ville veta var *ulfstandsskuran* förekommer. En enkel nålningsoperation urskilde genast några dussin vapen med denna skölddelning (figur 4). Färgerna visade sig genomgående vara svart/silver och rött/silver. På danskt område återfanns *Ulfstand*, *Grubbe* och *Degn I*. De övriga visade sig nästan undantagslöst kunna placeras i området kring övre Elbe. Där förekommer också ett vapen *Minchwitz* känt sedan 1100-talet med samma färger svart/silver som släkten *Ulfstand* för. Medlemmar

av denna släkt uppträder i Skåne tidigast på 1300-talet och enligt en obestyrkt släkttradition skulle stamfadern ha hetat *Gert Minchwitz*.

Att draga bestämda slutsatser av en sådan nålningsoperation är givetvis vanskligt utan en grundig undersökning af källmaterial, men den kan dock ge uppslag till lösning av månget heraldiskt problem.

Antalet kort är för närvarande ca. 5.000, vilket är resultatet av 2 års fritidsarbete. Samlingen omfattar bl. a. Danmarks medeltidsvapen med reservation för de av mig okända vapen, som finns på kalkmålningar i de danska kyrkorna och på andra ställen. Som jämförelse kan nämnas att det inom det forna danska området med Skåne, Blecking och Halland finns ca 750 kända medeltida vapen av inhemskt ursprung.

Nästan kompletta är samlingarna av Mecklenburgs och Mährens vapen liksom Polens stamvapen. Klassificerade är också över 1.500 engelska vapen och samtliga de vapen som finns i *Zürcher Wappenrolle mit den Wappen aus dem Hause zum Loch*, tillsammans noga räknat 603 olika släktvapen.

Detta var ett exempel på hur man kan använda sig av hålkort vid heraldiska studier. Det skulle glädje artikelskrivaren om denna lilla orientering kunde stimulera våra heraldiker till ökad användning av detta förnämliga hjälpmedel.

[DA] Dette materiale er beskyttet af ophavsret. Det kan downloades, lagres og udskrives til personlig brug og til ikke-kommerciel brug i forbindelse med undervisning og forskning. Bearbejdning, tilgængeliggørelse samt fremstilling af kopier er ellers kun tilladt i det omfang, der følger af lov eller aftale.

[NO] Dette materialet er beskyttet av opphavsrett. Det kan lastes ned, lagres og skrives ut for personlig bruk og for ikke-kommersiell bruk i forbindelse med undervisning og forskning. Bearbeidning, tilgjengeliggjøring og fremstilling av kopier er ellers bare tillatt i den grad som følger av lov eller avtale.

[SV] Detta material är skyddat av upphovsrätt. Det får laddas ned, sparas och skrivas ut för enskilt bruk samt för icke-kommersiellt bruk i samband med undervisning och forskning. Bearbetning, tillgängliggörande samt framställning av kopior är i övrigt bara tillåtet i den utsträckning som följer av lag eller avtal.

[EN] This material is protected by copyright. It may be downloaded, saved and printed for personal use and for non-commercial use in connection with teaching and research. Altering, making it available or producing copies is otherwise only permitted to the extent that follows from law or contract.